

КОНСТРУКТИВНА ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЕКОЛОГІЯ

УДК 911.2+911.3 (477.84)

Микола ПИГУЛЯК

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

Визначаючи сутності природно-агроресурсного потенціалу, його обсягів, структури, особливостей використання як в окремих районах, так і в державі загалом є актуальною проблемою, пов'язаною з сільськогосподарським природокористуванням.

У сучасній науковій літературі термін "природний агроресурсний потенціал" вживається не дуже часто. Більшість вчених Андрійчук Р.Г. (1990) Іванух Р.А. (1984, 1985), Веденічев П.Ф. (1989), Юзефович А.Е. (1987) та інші займаються вивченням аграрного ресурсного потенціалу (АРП) складовою частиною якого є природний агроресурсний потенціал (ПАРП). Одним із вчених, що займався вивченням природно-агроресурсного потенціалу території був Дмитревський Ю.Д. (1971, 1974, 1985). Вивченням АРП цієї території займався Федуняк Б.Я. (1984).

Проблема вивчення природно-агроресурсного потенціалу території, його кількісної оцінки є досить складною оскільки основними його компонентами є природні умови і ресурси (агрокліматичні, ґрунтові, водні та ін.) оцінити які у вартісній формі досить важко.

Основною складовою ПАРП є потенціал земельних ресурсів, які використовуються в сільськогосподарському виробництві, тому детальніше зупинимось саме на його оцінці та територіальній диференціації в межах Тернопільщини, яка є регіоном давнього господарського освоєння.

У структурі потенціалу земельних ресурсів Тернопільщини основне місце займає потенціал орних земель. Його економічна оцінка складає 6440,2 млн. грн., або 90,6% від загальної вартості сільськогосподарських угідь. В середньому по області їх вартість становить 7383,4 грн. за 1 гектар.

Незначна частка потенціалу сіножатей і пасовищ у сумарному земельно-ресурсному потенціалі області пояснюється не тільки величиною їх площ, але й високою їх продуктивністю, особливо в порівнянні з багаторічними насадженнями і ріллею. Тому й вартість потенціалу 1 га сіножатей і пасовищ в області відповідно становить: 2681,1 грн. та 3464,3 грн. Загальна вартість сіножатей і пасовищ становить 539,3 млн. грн., що складає 7,6% від загальної вартості земельно-ресурсного потенціалу області. Найменшою є вартість потенціалу багаторічних насаджень, яка становить 127,4 млн. грн., або 1,8% від загальної вартості земельно-ресурсного потенціалу області. Для всіх цих компонентних складових характерна певна диференціація в розрізі природно-агроресурсних районів (ПАРП), в основу виділення яких покладено величину та структуру земельно-ресурсного потенціалу (таблиця 1).

Найбільшим за площею (682,6 тис. га) є Центральний ПАРП. Вартість одного гектара сільськогосподарських угідь тут становить 7,1..9,1 тис. грн. Найбільшу площу займають адміністративні райони в яких вартість одного гектара сільськогосподарських угідь становить понад 8 тис. грн. (Тернопільський, Підволочиський, Гусятинський, Лановецький). Така висока вартість одного гектара угідь вказує на основне значення цього виду ресурсів в структурі ПАРП. Сільськогосподарські угіддя в Центральному ПАРП займають 82,2% площі земельно-ресурсного фонду і характеризуються найнижчим показником їх розораності – 85,5%, що на 3,4% більше ніж в середньому по області. У компонентній структурі земельно-ресурсного потенціалу Центрального ПАРП основне місце займає потенціал орних земель – 92,8%. Найвищий цей показник у Іеребовлянському районі – 96%. Значно меншу частку у вартісній

структурі земельно-ресурсного потенціалу займають кормові угіддя – 5,9% та багаторічні насадження – 1,6%.

Таблиця 1

Земельно-ресурсний потенціал в ПАРР (млн. грн.)

| Назва ПАРР | Види сільськогосподарських угідь | | | | Сумарний земельно-ресурсний потенціал | Густота потенціалу (тис грн / га) |
|-------------|----------------------------------|------------------------|---------|----------|---------------------------------------|-----------------------------------|
| | Рілля | Багаторічні насадження | Сіножат | Пасовища | | |
| Північний | 993,4 | 31,5 | 38,1 | 84,1 | 1147,1 | 3,72 |
| Західний | 439,3 | 7,1 | 10,8 | 69,3 | 527,2 | 4,8 |
| Центральний | 4047,4 | 67,7 | 47,4 | 211,2 | 4343,4 | 7,75 |
| Південний | 932,1 | 23,2 | 7,2 | 77,9 | 1040,4 | 5,67 |

Південний ПАРР характеризується наявністю значних площ сільськогосподарських угідь (183,98 тис. га), а також сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами, що забезпечують інтенсивний розвиток землеробства, особливо овочівництва. Про це свідчить структура сільськогосподарських угідь, в якій 84% займають орні землі, і, відповідно, розораність території становить 62%. В порівнянні з Центральним ПАРР у Південному ПАРР частка потенціалу орних земель у компонентній структурі земельно-ресурсного потенціалу менша і становить 89,6%. В цьому ПАРР значно вища частка потенціалу пасовищ – 7,4% і багаторічних насаджень – 2,2%. Потенціал 1 га багаторічних насаджень тут складає 6914,2 грн., що на 848,8 грн. більше від ріллі. Ці показники свідчать про сприятливі умови для садівництва у південній частині області, а це вимагає створення в перспективі спеціалізованих господарств по вирощуванні ягід та фруктів. Рівень землезабезпеченості тут невисокий і становить 0,77 га ріллі і 0,92 га сільськогосподарських угідь на одного жителя.

Північний ПАРР характеризується своєрідним горбогірним рельєфом високої еродованості сільськогосподарських угідь (42%), певними агрокліматичними особливостями, які визначають умови сільськогосподарського природокористування на цій території. Частка ріллі в структурі сільськогосподарських угідь в цьому районі значно нижча ніж в Центральному і Південному ПАРР і становить 77%. У Північному ПАРР значно більша частка сіножатей і пасовищ відповідно 6,4% і 14,4%, тому у компонентній структурі земельно-ресурсного потенціалу частка, яку вони займають становить відповідно 3,3% і 7,5%. Бережанський, Монастириський, Підляський адміністративні райони утворюють Західний ПАРР з низьким рівнем ПАРР. Особливості природних умов обмежують сільськогосподарське використання території, про що свідчить показник розораності території – 48,9%, хоч розораність сільськогосподарських угідь є досить високою – 76,2%. Відповідно до структури сільськогосподарських угідь частка ріллі у компонентній структурі земельно-ресурсного потенціалу тут становить 83,1%, що на 5% нижче від середнього показника по області. Разом з тим у Західному ПАРР зростає потенціал кормових угідь і становить 15,4%. Цей ПАРР характеризується високим вартісним показником оцінки 1 га пасовищ і становить 3526,5 грн. Зростання продуктивності пасовищ пояснюється агрокліматичними умовами та особливостями рельєфу цієї території. Найменший 1 га потенціал багаторічних насаджень у цьому районі свідчить про несприятливі умови для садівництва у західній частині області у порівнянні з іншими.

Результати аналізу територіальної структури ПАРР свідчать про те, що для цього характерна висока концентрація у Центральному ПАРР дещо нижчий рівень ПАРР у Північному і Південному ПАРР

Значна частка сільськогосподарських угідь в усіх ПАРР, а в їх структурі орних земель вимагає від усіх землекористувачів ефективного використання всіх угідь, а особливо рілля яка є основною складовою частиною земельних ресурсів у Тернопільській області.

Важливим є поглиблення спеціалізації сільськогосподарського виробництва, розвиток різних форм господарювання в сільському господарстві, що сприятиме розвитку конкуренції і забезпечить більш ефективне використання сільськогосподарських угідь.

Жодна галузь господарства так тісно не зв'язана з використанням природних ресурсів як сільське господарство. Щорічно зростають потреби у виробництві різних видів сільськогосподарської продукції, а, відповідно і масштаби використання ґрунтових, водних та інших видів природних ресурсів. Сільськогосподарське природокористування сприяло розширенню посівних площ і частковому збільшенню валових зборів сільськогосподарських культур, але порушило стійкість екосистем, природну рівновагу і посилює ерозійні процеси.

Специфіка землекористування на Тернопільщині призвела до надмірної сільськогосподарської освоєності (76.3%) та розораності (63.1%) території. Разом з тим значно зменшились площі, зайняті природними рослинними угрупованнями (луками, лісами). Ґрунтовий покрив Тернопільщини характеризується значною еродованістю – 35.7%, в тому числі 13-57% орних земель. В області спостерігається активізація деградаційних процесів, особливо ерозійних, чому сприяє несобґрунтоване збільшення площ просапних культур і зменшення площ багаторічних трав. Повсюдним є спад вмісту гумусу в ґрунтах. Це зумовлено незбалансованістю між надходженням органічної речовини в ґрунт та виходом її з врожаєм, що веде до погіршення фізико-хімічних властивостей ґрунтів, а згодом як наслідок – зниження врожайності сільськогосподарських культур.

Невід'ємною ланкою комплексу по боротьбі з ерозією ґрунтів є лісомеліоративні заходи конґурно-меліоративна організація території.

Збільшення площі природних екосистем також сприятиме збільшенню біорізноманіття, підвищенню стійкості агроландшафту до деградаційних процесів, адже нормальне функціонування агроекосистем у регіонах з високим рівнем освоєності ґрунтового покриву можливе лише при умові створення відповідної екологічної рівноваги.

Одним із показників агроекологічної стійкості ЛК є екологічна стійкість земельних ресурсів, ґрунтів. Цей показник відображає співвідношення між найбільш нестійкими угіддями, якими є орні землі і умовно стабільним (сіножаті, пасовища, ліси, чагарники). Екологічна стійкість земельних ресурсів Тернопілля значно нижча ніж в Україні (0,6) і становить 0,4. Максимальне значення ПЕСГ в Бережанському районі, де він відповідно становить 1,2. Для територій, де спостерігається максимальний рівень освоєності та розораності цей показник набуває мінімального значення – 0,2.. 0,3. В межах області спостерігаються територіальні відмінності щодо екологічної стійкості земельних ресурсів. Так, в Західному природному агроресурсному районі, де досить вагома частка лісових насаджень переважають горбогірно-лісові ландшафти цей показник максимальний і становить – 0,7. Досить високий ПЕСГ і в Північному агроресурсному районі, де також поширені горбогірно-лісові ЛК. Тут він становить 0,6. Для територій Центрального і Південного агроресурсних районів він є найнижчим – 0,3.. 0,4. Це свідчить про те, що агроландшафти, де понад 80% території характеризується слабохвилястим рельєфом мають досить значну питому вагу (понад 60%) орних земель в структурі сільськогосподарських угідь, тобто найбільше змінені людиною. Такий низький ПЕСГ в цих природних районах слід розглядати як вимогу до раціонального землекористування.

Важливим етапом дослідження ПАРР Тернопільщини є співставлення впливу різних видів антропогенних навантажень на екологічний стан земельних ресурсів. За результатами досліджень показників агроекологічного стану, які включають фактори, що обумовлюють екологічну стійкість земельних ресурсів та фактори дестабілізації екологічної ситуації розраховано сумарну екологічну оцінку (СЕО). На її основі виділено три групи районів з

різними станами агроecологічної ситуації: передкризовим, задовільним і сприятливим.

До першої групи районів, які характеризуються передкризовою агроecологічною ситуацією належить Лановецький і Збарзький адміністративні райони в яких показник CEO становить від 0,0 до – 0,009. В цих районах вкрай необхідним є проведення заходів по оптимізації використання земельних ресурсів з метою підвищення стійкості агросистем до антропогенних навантажень

В другу групу районів, які характеризуються задовільним агроecологічним станом земельних ресурсів відносяться такі райони південної частини області як Борщівський і Буцацький та центральної частини – Тернопільський, Козівський, Зборівський, Підволочиський. Показник CEO тут від 0,0 до 0,009.

Сприятливий агроecологічний стан земельних ресурсів у Бережанському, Монастирському, Чортківському, Гусятинському, Терехівському, Кременецькому і Шумському адміністративних районах, де показник CEO до 0,01. В цих районах є можливості для подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва при врахуванні можливих негативних наслідків, які можуть привести до погіршення ecологічної ситуації

Таким чином проведена ecолого-ecономічної оцінки земельно-ресурсного потенціалу Тернопільщини потребує трансформації структури посівних площ чи шляхом збільшення часток природних кормових угідь та підвищення культури землеробства.

При використанні земельних ресурсів Тернопільщини та інтенсифікації сільськогосподарського виробництва необхідно враховувати ecологічну стійкість земель, родючість ґрунтів, а також потенційні можливості відновлення та підвищення продуктивності земель, забезпечення ресурсо- та енергоощадливого сільськогосподарського природокористування.

Варто зазначити, що ecологічну оцінку земельних ресурсів необхідно проводити постійно, особливо в сучасних умовах реформування земельних відносин, оскільки не всі землевласники є дбайливими господарями землі.

Література:

1. Коротун І.М., Коротун Л.К., Коротун С.І. Природні умови та ресурси України. Навчальний посібник до курсу "Природні ресурси України" для студентів ecологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. – Рівне, 2000. – 192 с
2. Пигуляк М.В. Особливості сільськогосподарського природокористування на Тернопільщині // Наукові записки ТДПУ. Серія геогр. № 1 (7), 1999 – С. 172-176
3. Підвальна Г.С. Агроecологічна оцінка земельних ресурсів Самбірського району Львівської області. Генезис, географія і ecологія ґрунтів / Вісник Львівського ун-ту. Серія геогр. Випуск 23 – Вид-во "Простір М", 1998 – С. 292-296

Summary:

ECOLOGICAL AND ECONOMIC GRADE OF RESOURCE POTENTIAL OF THE TERNOPIL REGION.

The basis of Ternopil natural agrarian resource potential of land resource. Its grade has an important meaning for the analyses of providing different kinds of natural resources and their usage in the process of agricultural production.